

LA BATALLA DE L'EBRE. PERCEPCIÓ DIDÀCTICA

Francesc Xavier Hernández i Cardona. Historiador
Professor del Departament de Didàctica de les Ciències Socials
Universitat de Barcelona

Resumen

El presente artículo argumenta cómo el estudio de la guerra debe impartirse en la enseñanza primaria y secundaria. La propuesta consiste en que el fenómeno bélico pueda ser estudiado en el contexto de la historia al margen de visiones ideologistas y partidarias de patriotismos. La guerra que tanto condiciona al ser humano, al territorio y a la economía ha de conocerse desde una perspectiva científica. El caso de la Guerra Civil española se convierte en un buen ejemplo que permite entender los precedentes que inciden de manera directa en nuestra sociedad actual y, por ello, el autor propone dar a conocer la importancia de un episodio de la guerra tan importante como la Batalla del Ebro. La selección de algunos textos, libros de memorias y, sobre todo, las visitas escolares al campo de batalla (localidades de Gandesa, Corbera d'Ebre, la sierra de Pàndols) pueden ser útiles para una buena didáctica acerca del conflicto bélico.

Palabras clave: Historia militar, Campos de batalla, Batalla del Ebro, Educación formal no universitaria.

Abstract

This article argues how the study of the war must be introduced in the Primary and Secondary school. The purpose is to study the fact of war from a historic perspective without patriotic nor ideologist points of view. War has an effect on human beings, territories and economy so it must be understood from a scientific prism. The case of Spanish Civil War is in itself a good example that explains some issues in present-day Spanish society. For this, the author proposes the didactics of one of the most important episodes in the Spanish Civil War such as the Battle of the Ebro. Working with some historical sources, books of memories and, mainly, visiting the battlefields with students (Gandesa, Corbera, sierra de Pàndols) must be useful for a good didactic of the fact of war.

Keywords: Military history, Battlefields, Battle of the Ebro, Primary and Secondary School Education.

La Guerra i l'ensenyament

Els estudiants d'ensenyament primari i secundari han de saber història i han de saber com s'investiga en història. La història és una disciplina científica que intenta establir què és el que va passar en un moment i en un indret determinat. Els objectes d'estudi de la història són, doncs, molt amplis i van des de la vida quotidiana fins a fenòmens de gran complexitat com ara la guerra, fenomen sobre el qual interaccionen un gran nombre de variables.

Durant decenniis l'ensenyament de la història s'havia vertebrat a partir de fets de militars i polítics i en una perspectiva ideologista. La història era un relat que defugia qualsevol perspectiva científica d'aproximació. El tractament de la guerra es feia des del punt de vista de determinats valors, i el que es perseguia precisament era estimular valors, com ara el patriotisme d'estat-nació o el militarisme. Avui dia, afortunadament, comencem a estar lluny d'aquestes funestes tendències que havien impregnat l'ensenyament. Actualment, l'ensenyament de la història en el marc de les Ciències Socials a primària i secundària es caracteritza per la diversificació dels objectes d'estudi, varietat que està, a més a més, potenciada per les més diverses tendències curriculars. Per descomptat, també es planteja l'ensenyament i l'aprenentatge de la història en una perspectiva més científica, tot i que romanen determinats tics.

En aquesta diversificació dels objectes d'estudi de la història, a l'ensenyament primari i secundari, hi entren també la guerra i els fets bèl·lics, fenòmens que han afectat i condicionat els humans, la seva distribució territorial, la seva economia, etcètera. Estudiar avui la guerra des d'una perspectiva científica no té res a veure amb l'ús que se'n feia fa poques dècades des del punt de vista dels valors de l'estat-nació. Cal recordar que, des d'aquesta perspectiva, els valors se situaven en una dicotomia de bons/dolents, i és obvi que era una història de bons (el propi estat-nació) contra dolents (els altres estats). Ara això ja comença a estar superat en l'actualitat, i en una perspectiva científica ens centrem principalment en la dicotomia ver-

tader/fals al respecte dels fets, independentment que aquests fets es puguin valorar posteriorment, més enllà de la disciplina, des d'una perspectiva cívica o de valors. La història es preocupa, doncs, fonamentalment per aproximar-se el màxim possible, amb el màxim rigor i objectivitat, a allò que va passar i el que no va passar (vertader/fals). Fóra un error plantejar la història a partir dels valors, o el que és el mateix, suposaria pocs canvis al respecte d'un plantejament acientífic de la història que ha perdurat durant molts anys.

La Guerra Civil espanyola a l'ensenyament

La Guerra Civil espanyola és un objecte d'estudi històric com qualsevol altre. Tanmateix, té un valor afegit, i és que el seu coneixement pot ajudar a entendre els precedents que incideixen de manera molt directa en la nostra societat actual. A principis del 1936 Catalunya gaudia d'una certa pau social. Era un petit país que havia guanyat la seva autonomia i que s'obria al món. El govern de la Generalitat va impulsar la cultura, la sanitat, l'ensenyament, la pau social i transformà el país en pocs anys. Experiències singulars com el Pla Macià de Barcelona impulsat per Le Corbusier o les obres del GATCPAC esdevingueren referents de progrés inqüestionable. Paral·lelament, la República espanyola portava endavant iniciatives bàsiques per tal de modernitzar el país: reformes en un exèrcit farcit de generals, la separació de l'església de l'estat, el divorci, el dret de sufragi de les dones, la reforma agrària, etcètera. Desgraciadament, aquestes tímides mesures van semblar excessives a les classes poderoses que van alentar un cop d'estat militar contra la democràcia que aviat comptà amb el suport internacional de Hitler i de Mussolini. La revolta militar al seu torn va portar la revolució i una llarga guerra de tres anys en la qual es van enfrontar dos models de societat: la republicana democràtica, contra la societat de la barbàrie: el feixisme de Hitler, Mussolini i Franco. L'Espanya republicana i Catalunya van perdre la guerra i les conseqüències van ser desastroses, terribles. Catalunya, concretament, va veure deteriorada de manera brutal la seva identitat en

tots els sentits, el cultural inclòs. Catalunya es va convertir i va ser tractada com un país vençut. Això no són exageracions, ni visions tendencioses, ni de revenja. És simplement el que va passar. Els poderosos i els militars es van aixecar contra la democràcia i ells van ser els responsables d'una tragèdia terrible. Quina seria la nostra realitat si la República hagués subsistit amb o sense guerra? Sense cap mena de dubtes, la nostra societat tindria ja unes profundes arrels democràtiques, seria una societat més travada, més equilibrada, més justa, més culta i probablement més rica; tot plegat, un país capdavanter en quant a progrés i llibertat de les persones. És obvi, doncs, que la Guerra Civil va ser important, res de la nostra realitat actual seria igual sense la Guerra Civil. La Guerra Civil explica els precedents que condicionen el nostre present, amb els subsistemes polític, econòmic, cultural, etcètera. En aquest sentit, podríem concloure que l'estudi de la Guerra Civil és important per comprendre i actuar en el present. La Guerra Civil, per tant, també es pot i s'ha de treballar a les escoles de primària i de secundària.

Tanmateix i fins ara, el tema de la Guerra Civil no sembla que sigui important atès que es tracta poc a les aules. Cal recordar, d'altra banda, que la peculiar Transició espanyola cap a la democràcia formal va suposar un pacte de silenci sobre determinats temes que poguessin ser punyents per a la nova convivència. Tanmateix, la convivència no es pot construir sobre l'oblit i sobre l'ocultació dels fets. Allò llastimós és que avui dia la llei del silenci s'amagui sota visions expiatòries que invoquin la pau per perpetuar i potenciar un oblit vergonyós: "tots vam o van ser culpables", "la guerra va ser el producte de la manca de diàleg i de la intransigència", "el millor és oblidar", "allò fonamental és la pau", etcètera. Certament, la guerra va ser culpa dels intransigents: aquells que van destruir la democràcia.

Importància de la Batalla de l'Ebre

Si la Guerra Civil espanyola és encara, després de molts lustres, clau per ajudar a interpretar el present, particularment important ho és la Batalla de l'Ebre. Els exèrcits republicans que van

combatre a l'Ebre van estar formats, en bona mesura, per combatents catalans molt joves procedents de les darreres lleves i homes madurs de les quintes de més edat. L'exèrcit republicà, amb moral de victòria, va travessar el riu buscant una sortida victoriosa a la guerra i exercí pressió a l'exèrcit de Franco que s'apressava a conquerir València. S'esperava poder enllaçar amb una propera confrontació europea atès que feia poc que l'Alemanya s'havia emparat Àustria i amenaçava amb l'ocupació de Txecoslovàquia, aliada de França i de la URSS. Tot plegat semblava que la confrontació europea era imminent i que les democràcies donarien suport finalment a la República en contra de Hitler i Mussolini.

La batalla va començar el 25 de juliol del 1938 i s'allargà més de cent dies. Tanmateix, el 30 de setembre la batalla es va perdre a Múnic quan França i el Regne Unit van claudicar davant Hitler i van deixar que aquest annexés Txecoslovàquia a l'Alemanya. Txecoslovàquia i indirectament la República espanyola, van quedar condemnades.

Malgrat tot, els combatents republicans van allargar la resistència de manera inversemblant, esperant que la conjuntura internacional girés al seu favor. Al capdavant, eren joves que majoritàriament defensaven la llar a la cantonada de casa i hom intuïa el desastre que per Catalunya i la República suposaria la pèrdua de la batalla. Finalment, els republicans van ser derrotats per un exèrcit superior i ben armat que comptava amb el suport militar de Hitler i de Mussolini. Després de l'Ebre, Catalunya es va esfondrar i va ser ocupada pels exèrcits de Franco. Centenars de milers de persones van haver de fugir a l'exili i altres van patir una repressió salvatge. Els intents de destrucció de Catalunya es van perllongar durant decennis a nivell econòmic, polític, social cultural. En aquests sentit, la Batalla de l'Ebre es pot considerar com l'autèntic "Onze de setembre" contemporani que estronca i ofega el futur de Catalunya. No cal ni dir que la Batalla de l'Ebre també va ser important per l'Espanya republicana, per Europa i per al món. Després de l'Ebre, Hitler i Mussolini es van envalentir i van poder prosseguir el seu programa d'agressió: el resultat van ser els cinquanta milions de morts de la Segona Guerra Mundial. Si

les democràcies haguessin parat els peus al feixisme a l'Ebre, potser s'hagués pogut evitar la Segona Guerra Mundial.

Tot plegat, l'Ebre és un moment determinant de la història de la Catalunya contemporània i és per això que l'Ebre s'ha de conèixer. D'altra banda, com hem assenyalat, l'Ebre va colpir brutalment a Catalunya atés que va produir milers de víctimes: soldats morts i ferits, però també fills orfes, vídues, germans i pares desconsolats, etcètera. Encara avui, els ecos de la ferida de l'Ebre es deixen sentir entre els catalans.

Una didàctica de la Batalla de l'Ebre

L'estudi d'aquests fets és important per a Catalunya. La cultura de la pau no es pot construir sobre l'oblit o sobre la renúncia. S'ha d'explicar què va passar a l'Ebre i perquè va ser important. Tanmateix, tenim avui pocs recursos didàctics per fer comprendre i aproximar la batalla. Comptem, però, amb alguns llibres de memòries i de divulgació que, prèvia selecció dels paràgrafs adients i de la iconografia i cartografia precises, poden ser útils a fi i efecte que els mestres o professors puguin documentar la temàtica. Igualment, també volem insistir en la importància de visitar directament els espais del camp de batalla. Això, però, no és fàcil; la Batalla de l'Ebre és molt difícil d'entendre i, a més, hi ha hagut durant anys una voluntat d'ocultació d'aquest fet històric. A primera vista, el territori no explica ni mostra les ferides d'aquells combats, i uns pocs monuments feixistes, i alguns d'expiatoris més o menys vergonyants, són l'únic rastre físic que podem detectar.

Algunes de les zones on es van lliurar els combats més aferrissats de la Batalla de l'Ebre han conservat la seva identitat i mostren poques variacions de paisatge respecte a les que van percebre els combatents. La vivència directa de l'espai combinada amb la informació precisa pot esdevenir un factor de comprensió i sensibilització important. Sembla com si els avui silenciosos espais de la batalla haguessin conservat els malsons que allí es van viure. Aquestes vivències es poden fer tot i que els espais de la batalla no estan musealitzats, no compten amb indica-

dors ni plafons informatius i cap mena d'element d'interpretació. La Batalla de l'Ebre és també un fet cultural i s'ha d'abordar des d'una perspectiva civil, com un fet cultural ampli que afecta i es concreta en un territori. El millor per accedir viencialment a la Batalla de l'Ebre és conèixer els seus territoris.

Les visites escolars, tant dels alumnes de primària com de secundària, poden tenir diverses possibilitats i alternatives. Per tal de seguir un ordre cronològic, recomanem iniciar l'aproximació a la batalla per la riba esquerra del riu, seguint l'ordre lògic de l'ofensiva republicana. Els diferents punts que proposem són fàcilment accessibles en cotxe, tot i que no a tots es fa possible d'arribar fàcilment en autocar.

Observatori de la Mola de Sant Pau

L'observatori de la Mola de Sant Pau, a la Figuera, és un bon lloc per iniciar-se en la Batalla de l'Ebre. Es tracta d'una trinxera reforçada amb ciment des de la qual hi ha molt bones perspectives del que van ser els camps de batalla. Des d'aquest punt, l'Estat Major republicà va planificar l'ofensiva de l'Ebre. Els accessos són fàcils i s'hi pot accedir en cotxe fins a les proximitats de la Mola. L'inconvenient d'aquesta visita és que queda lleugerament descentrada respecte al nucli territorial i principal de la batalla, la qual cosa implica una inversió temporal considerable per a qualsevol viatger procedent del nord-est.

El Castellet de Banyoles

La visita d'un dia també pot començar al Castellet de Banyoles de Tivissa. Aquest punt esdevingué un observatori republicà i és un dels millors miradors sobre el camp de batalla. Usualment es poden distingir les serres de Pàndols, de Cavalls, de La Vall, la Picoso, etcètera. S'aprecia perfectament el riu i la zona compresa entre Miravet i Móra, un dels sectors per on van travessar els republicans. Justament sota el Castellet, al costat d'on hi ha avui un viaducte de gas que travessa el riu, els republicans van col·locar una de les passereres que permetien el pas de la infanteria.

El mirador és un bon punt per explicar la preparació de l'ofensiva, el pas del riu i els límits de penetració de l'exèrcit republicà. S'hi pot accedir en autocar fins a la vora del mirador.

A l'extrem del penya-segat hom pot contemplar encara les restes de les trinxeres republicanes. L'espai, per cert, sempre ha tingut interès geoestratègic atès que les ruïnes iberes existents expliquen que allò va ser una important fortalesa en temps de les Guerres Púniques. Hom pot contemplar també una petita fortificació de tàpia contemporània de la Guerra dels Segadors.

El Pas de la Barca de Miravet

Encara avui, a Miravet podem travessar l'Ebre en barca. Es tracta d'una comporta muntada sobre dos llaguts que traspassa el riu aprofitant la força del seu corrent. En aquest sentit és una experiència important i d'alguna manera permet reviure el fet i l'emoció de creuar el riu. De la barca estant, hi ha espectaculars visuals sobre Miravet i el seu castell. Per aquest punt també van travessar les tropes republicanes, que van atacar les tropes franquistes atrinxerades al castell. Des d'aquest indret es va fer la famosa fotografia que mostra la infanteria republicana travessant l'Ebre per un suposat gual amb el castell de Miravet al fons. Es tracta d'una de les fotografies més famoses i emblemàtiques de la Batalla de l'Ebre i de la Guerra Civil.

L'inconvenient és que els autocars no caben a la comporta. L'autocar hauria de deixar als alumnes a la rodalia del Pas de la Barca a Ginestar i, mentre realitzen alguna activitat d'observació, hauria de donar el tomb i arribar a Miravet per Móra.

Cotes 705 i 666 de la Serra de Pàndols

La feréstega Serra de Pàndols va ser testimoni d'alguns dels més aferrissats i cruels combats de la Batalla de l'Ebre. Amb una calor insuportable, sense aigua i amb pocs aliments, els soldats republicans van protagonitzar una dura resistència contra l'exèrcit franquista. La cota 705 és el punt més alt de la serra i s'hi pot acce-

dir amb dificultats amb autocar. Dalt hi ha un monument dedicat als combatents. Aquesta cota va quedar aviat en poder dels nacionals, i des d'aquí es van llençar els atacs contra les cotes més baixes, a tocar dels penya-segats que controlaven els republicans, i particularment la cota 666. Des de la cota 705 hom pot davallar cap a l'Ermita de Santa Magdalena i l'esmentada cota 666. Costa d'imaginar però que el que avui són paisatges idíl·lics de bellesa incomparable, van ser roquers cremats i estripats per la metralla, testimonis de terrífics bombardeigs de l'artilleria i dels avions. Aquest és realment un espai "sagrat" en la història de Catalunya, unes autèntiques Termòpiles on centenars de joves es van sacrificar tot intentant preservar un estil de civilització i cultura contra la barbàrie.

L'entorn de Gandesa

Gandesa va ser un dels espais més disputats a la batalla tot i que els rastres que han romàs són escassos. Resulta interessant visitar el cementiri de Gandesa que compta amb un monument dedicat als republicans, creus d'alguns combatents franquistes i una placa dedicada a un brigadista. Cal tenir present, però, que la major part de combatents van anar a parar a fosses comunes directament al camp de batalla i que moltes van ser buidades amb motiu de la construcció del "Valle de los Caídos", on es van traslladar les despulles. Gandesa també compta amb el CE-BE (Centre d'Estudis de la Batalla de l'Ebre) on hom pot visitar una petita exposició de material bèl·lic recuperat o vinculat a la batalla. Als afores de Gandesa pot resultar interessant la visita al Puig de l'Àliga, que domina el poble i la carretera que va cap a Pinell de Brai, espai on es van desenvolupar lluites aferrissades.

Poble Vell de Corbera

Corbera d'Ebre va patir els estralls dels combats i les ofensives franquistes van destruir el poble. Mai es va reconstruir. Avui les seves runes són un testimoni fantasmal de la brutalitat d'aquella batalla. La visita pot resultar molt evocadora i

s'hi pot accedir amb autocar sense cap dificultat. En l'actualitat una escultura o poema visual d'en Joan Brossa recorda als combatents de la llibertat que van participar en la batalla. Les ruïnes han estat també l'escenari de la intervenció d'artistes diversos que han confegit un conjunt d'obres que formen una obra conjunta sobre les ruïnes: l'Abecedari de la Pau.

Quatre Camins-Punta Targa

Aquest enclavament està situat sobre la carretera de Gandesa a Vilalba dels Arcs. En aquest sector la penetració republicana va arribar fins a l'anomenada Punta Targa, amb molt bones perspectives sobre Vilalba. Els carlins del Terç de Nostra Sra. de Montserrat, que lluitaven amb Franco, van resistir estenent les seves línies a partir del proper turó de Quatre Camins. La posició republicana i la nacionalista estaven separades per poc mes d'un centenar de metres, i aquest espai també va ser testimoni de combats brutals. Avui una creu commemora els combats a Quatre Camins. Igualment, els excombatents carlistes van procedir a aixecar un monument i una ossera en memòria de tots els combatents

a la propera punta Targa. Tot plegat es tracta d'espais que fan esborronar.

Una visita a tots o a alguns dels esmentats indrets pot permetre una certa aproximació a aquesta batalla invisible, tot i que el mestre s'haurà d'esforçar en proporcionar als alumnes materials didàctics o explicacions que permetin la comprensió o l'aproximació als fets. En qualsevol cas, tot i que els Espais Històrics de la Batalla de l'Ebre no estiguin musealitzats, tot i que no hi hagi elements didàctics d'intermediació, tot i que encara no hi hagi materials pels alumnes, tot i que els indicadors siguin escassos, cal que els centres de primària i de secundària comencin a interessar-se per la descoberta d'aquests espais testimonials d'un fet tan transcendent en la història de Catalunya. Aquesta presència de joves ciutadans pot contribuir decisivament a la preservació per a futures generacions dels Espais Històrics de la Batalla de l'Ebre.

Referències bibliogràfiques

CASTELL, E., FALCÓ, L., HERNÁNDEZ, F.X., JUNQUERAS, O.; LUQUE, J.C. i SANTACANA, J. (1999): *La batalla de l'Ebre. Història, paisatge i patrimoni*. Barcelona: Pòrtic.